

פרק נו

שכחת התורה בסוף ימי הגלות משום סילוק השכינה

אחר שביארנו (בפרקים מט-נח שהתורה תהיה נצחית), יש לשאול: למה לא הגיע אל התורה שהיא נצחית, מה שראוי אל הנצחית (=מה שראוי לדבר שהוא נצחי). כי הדבר שהוא נצחי עומד קיים בלי שינוי. ו(לעומת זאת) מצאנו כי התורה יש בה שינוי, כי אין הדור הזה⁶²⁶ יודעי תורה כמו שהיו הדורות הקודמים, וכאילו⁶²⁷ נשתכחה תורה מישראל⁶²⁸.

ובפרק תולין (שבת קלח, ב): "אמר רב, עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר (דברים כח, ט): 'וְהַפְּלֵא ה' אֶת מִכְתָּבֶךָ, הַפְּלֵא זֶה הַיּוֹם, כִּשְׁהוּא אָמַר (ישעיהו כט, יד): 'לִכְן הִנְנִי יוֹסֵף לְהַפְּלִיא אֶת הָעַם הַזֶּה הַפְּלֵא וְפָלֵא - וְאֶבְדָּה חֻמַּת חֻמָּיו וּבִינֵי נַבְנֵי תִסְתַּתֵּר' - הוּא אָמַר 'הַפְּלֵא' - זֶה תוֹרָה.

תנו רבנן: כשנכנסו חכמים לחרם ביבנה⁶²⁹, אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר (עמוס ח, יא): 'הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' אֱלֹהִים וְהִשְׁלַחְתִּי רֶעֶב בְּאֶרֶץ, לֹא רֶעֶב לֶחֶם וְלֹא צָמָא לְמַיִם, כִּי אִם לְשִׁמְעַת דְּבָרֵי ה'". וכתוב (שם יב): 'וְנָעוּ מַיִם עַד יָם, וּמִצְפּוֹן וְעַד מִזְרַח, יִשׁוּטְטוּ לְבַקֵּשׁ אֶת דְּבַר ה' וְלֹא יִמְצְאוּ'. 'דבר ה' - זו הלכה, 'דבר ה' - זה הקץ, 'דבר ה' - זו הנבואה. ומאי 'ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו? אמרו: עתידה אשה שתיתול ככר של תרומה, ותחזור⁶³⁰ בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לידע אם טמאה היא אם טהורה היא, ואין מבין. אם טמא אם טהור הוא, בהדיא כתיב (ויקרא יא, לד): 'מִכָּל הָאֲכָל אֲשֶׁר יֹאכְלוּ? אֵלֵּא לִידַע אִם רֵאשׁוֹן הוּא, אִם שְׁנִי הוּא, וְאִין מְבִין. הא נמי מתניתין היא וכו'.

תניא: אמר רבי שמעון בן יוחאי: חס ושלום שתשתכח התורה מישראל, שנאמר (דברים לא, כא): 'כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זְרַעוֹ'. ומה אני מקיים 'ישוטטו לבקש דבר ה'? שלא ימצאו הלכה ברורה במקום אחד" - עד כאן.

הערות - ילמד ענוים דרכו

626 שאלת המהר"ל לכאורה אינה ברורה: מדוע אם עם ישראל שוכח את התורה זה שינוי לתורה? ונראה שהשאלה נובעת מתפיסה יסודית שאין לתורה משמעות אם אין מי שיודע ומקיים אותה.

627 היינו מצד הדור, אבל לעולם יש יחידים שיודעים התורה. עיין כוזרי ג, ג-סג.

628 המהר"ל לא יענה כאן על שאלתו אלא יבאר תחילה את עניין השכחה בגלות ואת הסיבות לאי ידיעת התורה בדורו. רק בסוף הפרק ישוב לבאר מדוע השכחה אינה פוגמת בנצחיות התורה.

629 לשם עברה הסנהדרין אחרי החורבן, וכבר איננה יכולה לדון דיני נפשות וגם אין כלפיה דין זקן ממרה, שאינה "במקום אשר יבחר ה'". המדרש מדגיש שאמרו כן באותו זמן שגלו, שאז הרגישו החכמים את תחילת ההדרדרות של התורה בגלות.

630 השכחה תגלה על ידי ההליכה לשאול. כלומר ברגע שתהיה שכחה יהיה במקביל צמאון גדול לדרוש את דבר ה'. התורה היא דבר קיומי שאי אפשר לאומה להתקיים בלעדיו, 'כי הם חיינו ואורך ימינו', וכמו לחם ומים שמיד יש רעב וצמאון. והצמאון מגלה על השכחה ומיד יש תיקון. כאן טמונה נצחיות התורה באומה, שיש מנגנון שמתריע לפני השכחה הגמורה.

וביאור (עניין) זה, כי ראוי שתקרא שכחת התורה מישראל – "הפלאה". וזה (=והוא) כי לשון "והפלא" בא על מכה גדולה בתכלית, והיא מופלאה (=דבר תמוה וחריג), ודבר זה הוא שכחת התורה. וזה כי הַדְבָר והחרב והרעב והשבי – מפני שהם מכות בגוף האדם הגשמי, לא נחשב המכה כל כך. אבל התורה – לפי מעלתה ומדרגתה העליונה, שהיא שכלית (=אלוהית), נחשב המכה והחיסרון בה – מכה מופלאה.

ועוד, כי לשון "והפלא" בא על מכה תמוהה (ולא רק גדולה), שהיא פלא (=מעל לטבע). וזהו (ראוי להיאמר) על דבר שיש לו מציאות גדול (כמו התורה שהיא נצחית והיא יסודית במציאות), ונחרב ונפסד ונתבטל. ואין לך דבר שיש לו יותר מציאות כמו התורה (כדבריו לעיל בפרק מז). לכך היא מכה מופלאה. כי לפי מה שנחשב מציאות התורה, כך יחשב הפקדה (=חסרונה), ודבר זה מבואר.

ואמר: "כשנכנסו לכרם שביבנה, אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל" – לגמרי פירוש ("עתידה") – בסוף הקץ. והגלות יהיה ארוך, והשם יתברך נתרחק מישראל לגמרי בגלות הארוך⁶³¹. ומאחר שנתרחק מישראל לגמרי – דבר זה (מביא ל) שכחת התורה. כמו שנתבאר לך למעלה (עיינין בהקדמה לספר ובסוף פרק מו), כי כאשר היתה התורה עם ישראל, מיד היה השם יתברך עמהם. ולפיכך מיד אחר נתינת התורה אמר הכתוב (שמות כה, ב): "וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה", "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֵתִי בְּתוֹכָם" (שם ח), וכמו שביארנו למעלה, שהיא משל למי שיש לו בת יחידה וכו' (שמו"ר לג, א)⁶³². וזה מורה

הערות – ילמד ענויים דרכו

631 כלומר בסופה של הגלות הארוכה. משל לעץ שנחתך גזעו משרשו, ועדיין נראה כלפי חוץ ירוק ומלבלב ויש בו פירות, וכאילו לא קרה דבר. אבל לאט לאט הוא מתחיל לקמול עד שמתייבש ונרקב לגמרי. ובאמת מי שמכיר את חיותו של העץ צופה כבר בעת הכריתה את רקבוננו העתידי.

הגרא"א בסוף ספרא דצניעותא המשיל את מצב התורה לגוף שהחורבן הוא סילוק הנשמה, אבל הגוף עדיין נראה שלם – והוא מצב הסנהדרין בארץ ישראל אחרי החורבן. ואחר כך מעלה רימה עד שאין בו בשר אבל עדיין השלד שלם – הוא המצב בימי האמוראים והגאונים, שעדיין היה מרכז הנהגה אחד לתורה. אחר כך העצמות מתפרקות זו מזו – וזה המצב בתקופת הראשונים, שיש מרכזים שונים ואין תורה אחת ומשפט אחד, אבל עדיין כל רב בעדתו יש לו הנהגה ושליטה. אחר כך גם העצמות מרקיבות ונותר רק עצמות – זה מצב סוף הגלות שאין כוח הנהגה כלל לחכמי התורה. וזה הרגע שבו מתחיל חזון העצמות היבשות בפרק לו ביחזקאל, בתהליך הפוך. ועיין עוד בדברי המהר"ל בנצח ישראל פרק לב ששפלות ישראל תגיע לשיא ערב ביאת הגואל.

והעניין שגלות אדם ארוכה ביותר – עיין נצח ישראל פרק יז

632 "יש לך מקח, שמי שמכרו – נמכר עמו? אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: מכרתם לכם תורת, כביכול נמכרתם עמה, שנאמר: 'ויקחו לי תרומה'. משל למלך שהיה לו בת יחידה, בא אחד מן המלכים ונטלה. ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו. אמר לו: בתי שנתתי לך – יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תיטלה – איני יכול לפי שהיא אשתך. אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום שאתה הולך – קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תיטלוה איני יכול. אלא בכל מקום שאתם הולכים – בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר: 'ועשו לי מקדש'".

מסלול 1: יום ה לפרשת בא

מסלול 2: יום ב לפרשת בא

כי קשר התורה - בו יתברך, והתורה היא עמו. ולכך גם כן כאשר נתרחק הקדוש ברוך הוא מישראל לגמרי, כמו שיהיה בסוף הגלות, שייקח הקדוש ברוך הוא עמו התורה, ותשתכח תורה מישראל. וזה שאמרו: "עתידה התורה שתשתכח מישראל"⁶³³.

ויש לך לדעת כי שכחת התורה (נגרמת) על ידי ארבע סיבות:⁶³⁴

האחת - קוצר (=מיעוט חכמת) המשיג.

והשני - עומק המושג.

השלישי - קושי המזונות והפרנסה, שהאדם צריך שיהיה טורח בפרנסתו, ואין לו פנאי לעסוק בתורה⁶³⁵.

הרביעי - כובד הגלות והעול מן האומות.

וכנגד ארבע אלו סיבות אמר (בגמרא בשבת הנ"ל): לעתיד (= "עתידה") - כאשר יהיה

הערות - ילמד ענוים דרכו

מכאן שאין לתורה משכן באומה אלא כשהקב"ה קשור בישראל. וארבע הסיבות שיבוארו בהמשך לכך שאי אפשר להשיג את התורה, הן סימנים לנורא מכל - התנתק הקשר מהבורא. כמו שרקבון העלים ונשירת הפירות והדלדלות הענפים מלמדים על ניתוק הגזע מהשורש. ועיין בדרך חיים ג,ב שביאר מדוע התורה נקראת בתו היחידה של הקב"ה.

633 מדברי המהר"ל מבואר שככל שנמשכת הגלות מתחזקת שכחת התורה. ויש השואלים כיצד אם כן היו גילויים גדולים, כמו גילויי רשב"י בזוהר וגילויי האר"י שהתפשטו והתרחבו באומה, מה שלא היה לפנים (כי אם אצל יחידים)? והתשובה שהגלות דומה למערכת השמש, שבחצות כבר פונה לכיוון מערב, אולם מי שלא מסתכל עליה חושב שאין שינוי באור, וכך היה בסוף ימי בית ראשון. אחר כך מגיעה השקיעה ועדיין יש קצת יום וזה גלות וגאולת בית שני, ואחר כך יש כבר חושך גדול וזה ימי גלות רומי. אולם בחצות הלילה שהוא שיא החושך כבר מתחילה השמש לפנות לכיוון הזריחה, ואז מתחילים להרגיש אורות שבאים מהעתיד ולא מהעבר. הרי שמחצות הלילה החושך של אתמול הולך ומעמיק אבל האור של מחר הולך ומאיר.

634 כן כתב במו"נ א,לד באשר לשלוש הסיבות הראשונות. הסיבה הרביעית מבוארת שם ב,לו בביאור הטעם להפסקת הנבואה בגלות: "וזאת היא הסיבה העצמית הקרובה בהפסק הנבואה בזמן הגלות בלא ספק, כלומר עצלות או עצבות שיהיה לאדם בעניין מן העניינים. ויותר רע מזה היותו עבד נקנה נעבד לסכלים הזונים, אשר קבצו (=התכלל בהם) העדר הדבר האמיתי ותגבורת כל התאוות הבהמיות ואין לאל ידו. ובוהו יעדנו רע והוא אשר רצה באומרו: 'ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו', ואמר: 'מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. וזה אמת מבואר העילה, כי הכלי כבר נתבטל. והוא הסיבה גם כן בשבב הנבואה לנו על מנהגה לימות המשיח מהרה יגלה כמו שיעד". [והרמב"ם שם א,לד הביא סיבה נוספת - הצורך ללמוד חוכמות רבות שהן בסיס ללימוד המושכלות. אולם המהר"ל בדרוש על התורה דחה את דבריו, משום שאין לומדים תורה אלא בקבלה מרב מקובל איש מפי איש, ואם כן אין צורך בהצעות והקדמות.]

וכל ארבע הסיבות הן תוצאה מהסיבה החמישית הקודמת להן - סילוק השכינה והקשר עם הקב"ה, אשר יחד איתו נסתלקה התורה. הרי שגילוי השכינה ונוכחותה באומה מביאים רוחב חוכמה לאדם, הפשטת המושגים העליונים, ברכה ושקט בענייני החומר ופריקת עול האומות מעליו.

635 סנהדרין ז,א: "שבוע שבן דוד בא בו, שנה ראשונה... שלישית רעב גדול, ומתים אנשים ונשים וטף חסידים ואנשי מעשה, ותורה משתכחת מלומדיה".

הגלות ארוך, וקושי הגלות מוסיף תמיד⁶³⁶, ולכך תשתכח תורה מישראל (בגלל כובד הגלות ועול האומות).

וכנגד קוצר המשיג (שהציבור אינו יודע תורה) - זכר ש"טיטול אשה וכו'". כי האשה - דעתה קצרה (=קלה, עיין שבת לג,ב), וכך יהיה האדם דעתו קצרה להשיג.

וכנגד עומק המושג - זכר "תרומה", שהוא מדין טהרות. שידוע כי סדר טהרות יש בו מן עומק יותר⁶³⁷, בפרט תרומה, ששיעור שלה אחד מחמישים (תרומות ה,ג - והיא מידה בינונית), מורה זה על עומק המושג⁶³⁸, וזהו ידוע לחכימין.

וכנגד כובד הפרנסה - אמר שטיטול כיכר לחם, שבשביל קושי המזונות טיטול ככר לחם ותחזיר אותו בכל בתי כנסיות ומדרשות, כי קשה (יהיה לה להחמיר ו) לטמא אותו, מפני כובד הפרנסה.

לכך זכר ארבעה דברים אלו בפרט.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע שכחת התורה פוגמת בנצחיות התורה?
- ✦ מדוע העובדה ששכחת התורה נובעת מהגלות מהווה תשובה לשאלה שהמהר"ל פתח בה?
- ✦ האם שכחת התורה בישראל תהיה רק מצב ביניים או קבוע? הבא ראיה!
- ✦ מתי שמים לב שנשתכחה התורה, כשלא רוצים אותה או כשרוצים לדעת אותה? מה מסמל הרעב? הליכת האשה לבתי כנסיות עם התרומה - האם היא סימן רע או טוב?
- ✦ מפני מה דווקא הכניסה לכרם ביבנה עוררה את החכמים לעסוק בכך שעתידיה תורה שתשתכח?
- ✦ לפי ביאור המהר"ל, מתי תבוא המכה הזאת בגלות?
- ✦ המהר"ל מרגיש שהתורה משתכחת בתקופתו, מה זה אומר ביחס לגאולה?
- ✦ מדוע דווקא מכה זו תבוא בסוף הגלות, ולא מכות אחרות? מה זה אומר על עצמת המכה?

הערות - ילמד ענוים דרכו

636 כך היה גם בגלות מצרים שהצרות הלכו והתגברו עד ערב הגאולה שהוכבד מאוד השעבוד. וכן נאמר בקללות של כי תבוא: "בבוקר תאמר מי יתן ערב" - של הערב הקודם, שהמצב היה טוב והחמיר. וזהו שאמר הקב"ה לאברהם: "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", שמספר ארבע מאות הוא הכילוי המוחלט, כמו עשו שבא "וארבע מאות איש עמו", רמז שרצה להכותו אם על בנים. וכן אברהם קנה את המערה בארבע מאות שקל, כדי להפריד אותה לגמרי מעפרון. ואם כן בא הקב"ה לאברהם ואמר לו שהעינוי יהיה עד שיגיע לשיא וירגישו ניתוק מוחלט מהקב"ה. וכן היה, שהיו במ"ט שערי טומאה אבל לא נפלו לשער הנ' שהוא הציפייה לגאולה. ואז בא משה ועורר את הציפייה ואחר כך נחלו אכזבה, ולא שמעו אל משה - שנפלו (בחינוניות) גם בשער הנ', עד שאפילו משה כבר לא האמין וצעק: "למה זה שלחתיני" - ואז התחילה הגאולה.

637 לכן סדר טהרות נרמז במילה "דעת" - עיין שבת לא,ב ובדברי המהר"ל לעיל פרק י.

638 ראש השנה כא,ב: "חמישים שערי בינה נבראו בעולם, וכולן ניתנו למשה חסר אחד, שנאמר: 'ותחסרהו מעט מאלוהים'".

- ✦ לפי פירוש המהר"ל, האם המכה היא עצם שכחת התורה או שהשכחה היא ביטוי למשהו עמוק וחמור יותר?
- ✦ מה ההבדל בין קושי הגלות לבין קשיי הפרנסה?
- ✦ היום אנו רואים פריחה עצומה בלימוד התורה וידיעת התורה, מה זה מלמד על היחסים שבין הקב"ה וישראל ועל הגלות והגאולה בימינו?